

ה"שפת-אמת" שלי

מאת גבריאל שטרנגר

פורסם לראשונה במגזין "ארץ אחרת" (2014)

המאמר מוקדש לע"נ במבי שלג ז"ל

הוגה דעות, פעילה חברתית וידידה נאמנה

עורכת מגזין "ארץ אחרת", שעודדה אותי לכתוב מאמר זה

קשה לי לומר, מתי הספר שפת-אמת – פרי עטו של רבי יהודה לייב אלטר (1847-1905), הרבי מגור השני – התחיל להיות חלק אינטגרלי של חיי. אני משער שאני לומד את הספר בדרך קבע מזה 15 שנה וזוכה ללמדו מזה 10 שנים. ורק אחרי שנים של לימוד והוראת הספר עלה בי זיכרון עמום משחר ילדותי – זיכרון של דמותו של סבי, רב שלמה רינגר זצ"ל, שנהג לצעוד ברחובות אנטוורפן עם ספר תחת בית שחיו, ספר "שפת-אמת" שמו... אולם הקונצפט "שפת-אמת" מלווה אותי מאז שאני זוכר את עצמי. מאז ומתמיד ידעתי שקול האלוהים בוקע מנשמת האדם לא פחות מאשר מכתבי הקודש. מאז ומתמיד ידעתי "בהקדוש-ברוך הוא שאמיתי הוא" (תלמוד בבלי סוטה סט ע"ב) ושהתורה אינה סובלת שקר וזיוף. מאז ומתמיד ידעתי שלא יתכן, פשוט לא יתכן, שהתורה באה לסתור את קול האמת שהאל נטע בקרבי. אמנם נער הייתי וגם זקנתי, ואני יודע שאמונותיי ודעותיי לובשות צורה ופושטות צורה, ושעלי להיזהר מהתאהבות יתרה במחשבותיי שלי. אך לא יתכן שהתורה תדרוש ממני באופן עקרוני לעשות שקר בנפשי, או שתדרוש ממני, במין מעשה עקדה, להקריב את הגשמי העצמית ואת שיפוטי המוסרי על מנת לזכות בקרבת אלוהים. וכן, מאז ומתמיד ידעתי שבדיוק זה היעד, קרבת אלוהים, ושכל השאר אינו אלא בבחינת כלי להגשמתה. קשה להסביר את פשר הוודאות הפנימית הזו שאני חי איתה משחר ילדותי. אפשר לחשוב על הסברים תרבותיים, סוציולוגיים או פסיכולוגיים. אחרי הכל, בצד החינוך היהודי-אורתודוקסי, התענגתי גם על וולטר, הרמן הסה ואריך פרום, וספגתי את הערכים ההומניסטים המערביים של החתירה הבלתי נלאית לאוטונומיה וחירות. גם הפנמתי את ערכיה החילוניים של הציונות, כנראה בתיווכו של סניף תנועת בני עקיבא בעיר בזל שבשוויץ, בה גדלתי. בנוסף, דמותו המופלאה של הרב משה בוצ'קו, ראש הישיבה המיתולוגי שבמונטריי (בשוויץ) – שהיה מופת לאמונה הבלתי מתפרשת שטביעות האצבע של הקב"ה נמצאות בקודש, בחול וביכולת החשיבה האנושית גם יחד – דמות זו השפיעה עלי ללא ספק במשיכתי לספר "שפת-אמת". אך לתחושת, הוודאיות שציינתי חורגות מכל הסבר ביוגרפי; פשוט אינני יכול לדמין את עצמי

בלעדיהן. בחוויה שלי, התורה שפוגשת אותנו מחוץ והקול הבוקע מבפנים פשוט חייבים לדור בכפיפה אחת.

ידיעה זו גרמה לי לחפש מוקדם מאד אחר מקורות יהודיים שיאוששו אותה. בגיל הנעורים נמשכתי להיבטיה המאגיים של הקבלה, שיקופים עמומים למסתורי הרוח שחשתי בתוכי. בגיל 18 גיליתי את יצירתו הענפה של פרידריך ווינרב, מקובל הולנדי-שוויצרי, שהציג קריאה רוחנית מרתקת של הקבלה. הלכתי שָׁבִי אחרי הפרשנות החדשנית והאוניברסאלית שלו של הספרות התורנית על כל ענפיה, ורק לאחר שנים גיליתי שפרשנות זו הינה חסידית ביסודה. כשפגשתי את ה"שפת-אמת", פשוט התאהבתי. מצאתי בו, כדבר שהוא כאילו מובן מאליו, אמונה בלתי מתפשרת באחדות שבין תורת משה ותורת הנשמה. התרגשתי עד דמעות נוכח הגדרתו את התורה שבעל פה; לא רק הלכות שנמסרו ככתבם וכלשונם באירוע היסטורי חד-פעמי לאיש משה בהר סיני, אלא "המידות הטובות שנטע הקב"ה בלבות ישראל" (למשל, שפ"א פורים תרל"ח). בהגותו, סיני איננו מקום גיאוגרפי בלבד, אלא מקור נובע של חכמה אלוהית בלב האדם; ומשה איננו רק גדול הנביאים, אלא גם מופת וסמל ליכולת האנושית לשמוע "בת קול שיוצאת בכל יום מהר חורב" (משנה אבות פ"ו). דברי ה' חקוקים בלוחות לב-האדם (שפ"א ואתחנן תרמ"ד), ומכאן היכולת האנושית לדלות תורה מתוך הלב, היא "חיי עולם שה' נטע בתוכנו"... משמעות הדברים עבורי היא, שתורת אמת הינה פרי של דיאלוג – דיאלוג בין קול ה' הבוקע מכתבי הקודש וספרות חז"ל לבין קול ה' העולה מתוך העבודה שבלב של כל אדם ואדם.

מיותר להדגיש שיש לדבר סייגים. אין כאן עבודה של האדם את עצמו (כלשונו של ליבוביץ), אך בה במידה יש לדחות את הדיכטומיה המלאכותית, לטעמי, שליבוביץ קבע בין עבודת ה' לבין עבודת האדם. תורת ה' ותורת האדם יכולות וחייבות להשתלב. זו אינה תורה ניו-אייג'ית, לפיה רק תעשה אהבה ויהיה בסדר... הרי האדם, על פי משנתו של השפת-אמת, מנוכר לעצמו מטבע בריאתו וחי את חיי הארציים בגלות. הוא שרוי ב"מצרים" – משועבד ללחצים מפנים ומחוץ, ולכן קשה הדרך אל התורה שחקוקה בלבו. "נקודת החיות" האלוהית שבאדם מוקפת בקליפות, "והאבן גדולה על פי הבאר..." (בראשית כט, ב). מכאן הצורך בהתבטלות האדם מול האלוהות. הדרישה ל"ביטול", כפי שהיא מופיעה בתורת החסידות, מהווה תמרור אזהרה מפני הפיתוי ללכת שבי אחר כל גחמה של האגו.

תפיסה זו אינה מובילה את השפת-אמת לפסימיות בקשר לערך האדם, נהפוך הוא! גם בהיותו בגלות ובהסתר, האדם אינו אבוד, ועליו לדעת "שרוח הקודש שורה בתוך מעיו" (אמירה מתוך תנא דבי אליהו ב, אותה השפת-אמת מרבה לצטט). וכנגזרת של תפיסה

אופטימית זו, השפת-אמת מוצא משמעות עמוקה גם בסבל ובייסורין. אלה אינם עונש על חטאים, אלא חלק מהדיאלקטיקה בין אור וחושך בחייו. וכך הוא אומר:

‘ויחי יעקב בארץ מצרים’ – כי על ידי בחינת אמת יכולים לחיות גם בארץ מצרים!
(שפ"א ויחי תרל"א)

פעם אחר פעם השפת-אמת מדגיש שגם ההסתר ואף החטא הינם חלק מהדרך. אפילו הכבדת הלב של פרעה – בלשון עכשווית: התעקשות האגו שלנו – הינה מתנה של ה', שמטרתה להביא אותנו לצמיחה ולהתחדשות. באלגנטיות רבה השפת-אמת פותר את הבעיה שהטרידה את פרשני המקרא בכל הזמנים: איך יתכן שה' מכביד את לב פרעה, מבטל כביכול את חופש הרצון שלו, ואז מעניש אותו על כך?

להודיע לכל איש ישראל לחזק לבו, שלא לירא מגודל כוחו של היצר הרע ורוב הסתרות שיש לכל דבר שבקדושה, כי גם זה רק מה' יתברך, שנותן כח גם לסטרא אחרא...
(שפ"א בא תרל"א)

במילים אחרות, ה' ברא אותך עם אגו עיקש, אם יצרים, תסביכים ופחדים, כדי שתגדל מההתמודדות. תפיסה זו נותנת משמעות וכבוד לכל מי שנאבק עם הצדדים האפלים שבנפשו ובחיו. גם אם לא תבין את פשר ייסוריך, דע שגם דרכם אתה מתחבר אל ה'. "מן המצר קראתי י-ה, ענני במרחביה" (תהילים קיח, ה)! הקריאה האוטנטית אל ה' מתרחשת מתוך המצר, מתוך המעמקים, דווקא שם נפתחים בפניך מרחבי הרוח. התמודדות האדם עם צדדיו האפלים איננה סטייה מן הדרך, אלא היא מהותה של התורה!

כי גאולת מצרים היא להיות הארת הקדושה גם תוך המצר והסתר הטבעי. וזה נקרא תורה שבעל פה...
(שפ"א בא תרל"ב)

אז מה היא "האמת" של ה"שפת-אמת"...? דברינו עד כה מראים, שזו אמת אישית וקיומית. זו אינה האמת הסטטית של מושכלות הרמב"ם, לא האמת הלוגית של הפילוסופיה האנליטית, ובוודאי לא האמת המתפלפלת של ה"חילוקים" של בריסק. לא הגדרות מדויקות, לא הבחנות שכליות מנותקות מהקיום – הרי אלה אינן מקרבות אותנו אל הרוח. אחרי הכל, ה' מתגלה לנו בענן! יש לקבל את ריבוי הפנים של הענן, לשחות במשמעויות האין-סופיות הטמונות במילותיה של ההתגלות, שאותיותיה חקוקות, על-פי מסורת קבלית קדומה, בכל רמ"ח איברינו ושס"ה גידנו. כך מבין השפת-אמת את המסופר

בפרשת "ויחי" ובמדרשים על שעותיו האחרונות של יעקב אבינו. יעקב ביקש לגלות לבניו את הקץ, אך השכינה נסתלקה ממנו. האמת השלמה, המזוהה בקבלה עם דמותו של יעקב, אינה ניתנת לגילוי בעולם הזה. האמת מתגלית, בהדרגה ובאופן אישי, ביגיעה של כל אדם ואדם, בבחינת "אמת מארץ תצמח" (תהילים פה, ה); תובנה זו באה לידי ביטוי בדימוי של השפת-אמת, ששנים-עשר בניו של יעקב נעשו "שפתיים" לאמת של אביהם. האמת האלוהית כביכול מתפצלת בעולמנו ולובשת את ריבוי הפנים של הבריאה. ברעיון זה אני מוצא אישוש לאמונתי, שלכל אדם נתיב משלו בתורה, כדברי התפילה האהובה עלי: "ותן חלקינו בתורתך". תורת ה' תמימה אך ורק כשכל אחד ואחת עומל לגילוי חלקו האישי שבה, ואז – "ושפת-אמת תיכון לעד" (משלי יב, יט). בקטע נוגע במיוחד, השפת-אמת טוען שההתוודעות לפנימיות האישית הינה הלב של ההתגלות בסיני:

כמו שמתגלה פנימיות האדם אל התורה, כן מתגלה אליו פנימיות חלקו בתורה. דיש לכל נפש ישראל חלק בתורה (...), ולכן יצאה נשמתן על ידי שראו כל אחד ברוח הקודש את עצם נפשו למעלה...
(שפ"א שבועות תרל"ט)

משמעות הדברים מרחיקת לכת בעיני ומטביעה את חותמה על הדרך בה אני לומד ומלמד תורה. התבוננתי תמיד דואלית: מחד – במילות התורה, מאידך – אל הלב פנימה. תשומת לבי מכוונת הן לגילוי רבדיו הפנימיים של הטקסט והן לחיבור ל"עצם הנפש". אופן הכתיבה של השפת-אמת הינו מופת להתכוונות דואלית זו. סגנונו אסוציאטיבי, פיוטי ותמציתי גם יחד. וכאן, הצורה היא המסר! סגנון הכתיבה לא מותיר לקורא ברירה, אלא לפנות אל "עצם נפשו", כדי להשלים את ה"רווחים" שהמחבר מותיר. הדבר שונה, למשל, אצל האדמו"ר הזקן, הנוטה לדיסקורס אנליטי, מפורט ומפותל, במטרה שלא להשאיר "רווחים" ומקום לטעות אצל הקורא. אך רבי יהודה לייב סומך על הקורא שלו, מתוך אמונתו באדם ובדברי ה' החקוקים בליבו. צורת כתיבתו מעבירה כביכול את המסר הבא: אם תמצא בקרבך את החכמה, תבין את דבריי, ואם לאו, אתה כנראה עדיין לא מוכן...

יתרה מכך. עיון בשפת-אמת מגלה, שהאמת שלו הינה האהבה, כי "אהבה זו היא התורה" (שפ"א ואתחנן תרמ"ה). והאם לא ידענו את זה תמיד? הרי הלל הזקן תמצת בה את התורה כולה על רגל אחת, ורבי עקיבא העמיד אותה על כלל האהבה. השפת-אמת אומר זאת כל-כך יפה:

אהבה זו היא התורה... שלעולם יכול כל איש ישראל למצוא בלבו דברי תורה, כמו שכתוב, 'יגעתי ומצאתי תאמינ' – והוא אש האהבה...
(שם)

הדגש הזה על האהבה אצל בספרות החסידית תואם את התובנה הצומחת וגדלה אצלי בשנים האחרונות, שהאהבה היא הלז, העיקר, ושתובנה זו משותפת לתורתנו ולמסורות הרוחניות נוספות היונקות מהמקור ומהאמת... התקווה שהאנושות תציל את עצמה ממעגל ההרס בו היא מצויה תלויה ביכולת האנושית לחדור את הקליפות הרבות שנוצרו סביב לז האהבה – האכזבות, הכאבים, הפחדים, החמדנות וכוחות ההרס... ונדמה לי, שגם בתוך היהדות יש לעיתים נטייה להתבלבל בין עיקר וטפל, וראוי שגם אנו נחזור בתשובה, נשוב אל המקור – אל האהבה.

זאת ועוד. האמת של ה"שפת-אמת" היא ההתחדשות, כפי שהוא אומר: "להביא ההארה והתחדשות אל ההרגל" (שפ"א חנוכה תרל"א ובמקומות רבים נוספים). כל מצווה, כל פעולה אמורה להתבצע כאילו זו הפעם הראשונה – זו "תודעת המתחיל" (Beginner's Mind) המדוברת בעולם המדיטציה. ובאמת, מעולם לא קיימת מצווה זו בשעה זו, במצב תודעתי וגופני זה, זו באמת הפעם הראשונה! גם בכך, השפת-אמת מבטא ידיעה המלווה אותי משחר ילדותי: מצווה שנעשית כמצוות אנשים מלומדה היא כגוף ללא נשמה...

תפיסה זו של ה"אמת" מובילה אותנו לטעמי המצוות. המצוות מפורשות אצל השפת-אמת ככלים להתגברות על הקליפות, לגילוי הרוח, לביסוס האהבה ולהצתת ההתחדשות. כל פרט של החיים הדתיים מקבל אצלו משמעות חדשה, מפתיעה, נוגעת ב"נקודת החיות" הפנימית. התפילה גם היא נגאלת על ידו מהסתמיות והאמונה הטפלה: "כי כל תפילה היא רק על גילוי כבודו יתברך" (ואתחנן, תרל"א), ועל האדם להתכוון "שנתפעל ונשתנה על ידי זו התפילה" (שם תרל"ב). התפילה הינה עבודה שבלב, בקשת האדם לשינוי פנימי שיביא לחשיפת השכינה השוכנת בקרבו. זו גם מטרת השבת, אהבת חייו של השפת-אמת, אליה הוא חוזר כמעט בכל דרשותיו, דרשות אשר הטביעו חותם עמוק על חווית השבת שלי. השבת הינה החלון שבחומת העולם-הזה, דרכו ניתן להשקיף אל הדוד האהוב "המשגיח מן החלונות". גם סיפורי התורה מתגלים אצל השפת-אמת כסיפורו האישי של כל אחד ואחת מאיתנו. למשל, יעקב אבינו מייצג את האדם באשר הוא, וחלומו על הסולם ותנועות המלאכים שעליו מספר על מאבקי החיים האנושיים, העליות והמורדות הבלתי פוסקות בחיינו (שפ"א ויצא תרל"ט).

לסיכומו של דבר ניתן לומר, שהאמת של ה"שפת-אמת" מתקיימת במפגש האישי והמתחדש תדיר בין האדם לבין האלוהות, המתגלית בחלל, בזמן וברוח האנושית. תמצית האמת – האהבה. בתור תלמיד נאמן של חסידויות פשיסחה וקוצק, רבי יהודה לייב ביקש לא רק אמת (Wahrheit בגרמנית), אלא בעיקר "אמיתיות", Wahrheit – או מה

שנקרא בידיש: "אמסדיק". בכך הוא פתח פְּתַח לפרשנות רוחנית לכתבי הקודש, מדרשי חז"ל וקיום המצוות, פרשנות המגשרת בין קול התורה לבין קולה של הנשמה. מי שמוכן לשמש שפתיים לאמת, הן בתקופות של חושך והן בתקופות של אור בחייו, זוכה – ולו לפרקים – ליצור תורה, ללמוד וללמד מתוך הבאר הפנימית, מחיי העולם שה' נטע בתוכו.